

УДК 621.355

**Ф. В. Макордей, І. П. Колесникова, М. В. Умінський,
О. Ф. Ракитянська, Н. М. Щадних**

Одеський національний університет, Проблемна науково-дослідна
лабораторія паливних елементів,
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65026, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ ОКСИДНИХ КАТАЛІЗАТОРІВ ЕЛЕКТРОВІДНОВЛЕННЯ КИСНЮ

Досліджені електрокаталітичні властивості складного оксиду типу високотемпературного надпровідника складу $\text{Bi}_2\text{Sr}_2\text{Ca}_2\text{Cu}_3\text{O}_{10}$ у якому мідь має змінну валентність. Кристалічна ґратка дефектна щодо кисню. Речовина має високу каталітичну активність у реакції розкладу H_2O_2 та високий кисневий потенціал у лужних розчинах. ЕРС елемента у парі з Zn досягає 2 В, катод витримує катодно-анодне циклування. Для відомого каталізатора NiCo_2O_4 розроблений екологічно чистий метод синтезу без зниження електрокаталітичної активності зразків, що досягається використанням карбаміду в процесі синтезу шпінелі.

Ключові слова: каталізатор, джерело струму, надпровідник.

Проблема створення вискоефективних хімічних джерел струму з кисневою деполяризацією в першу чергу визначається електрохімічними характеристиками повітряного (кисневого) електроду, на якому з високою та стабільною у часі швидкістю повинна протікати іонізація кисню. Для прискорення цієї реакції необхідний ефективний каталізатор. Умовою для широкого вжитку таких каталізаторів є їх активність та селективність, висока стабільність та термін служби, доступність та невисока вартість.

В лабораторії джерел струму розробляються та досліджуються оксидні каталізатори різних типів: шпінелі, перовскити, тверді розчини та інші складні оксиди. Найчастіше активним центром перебігу реакції електровідновлення кисню є комплекс металу з киснем, у якому метал може мати змінну валентність [1]. До таких систем можуть бути віднесені і нові оксидні сполуки типу високотемпературних надпровідників (ВТНП), що містять мідь, кисень та інші елементи. ВТНП характеризуються наявністю у складі композиції компонентів, які легко змінюють ступень окислення. Вони відрізняються шаруватістю, перовскитоподібним характером кристалічної структури, наявністю переходу від напівпровідникового до металевого типу зв'язку [2].

Науковий інтерес викликають нові синтезовані ВТНП, що містять Bi, Sr, Ca, Cu та O_2 . Кристалічна ґратка такої речовини дефектна щодо кисню. Надобмінна взаємодія між різновалентними іонами міді обумовлює високотемпературну надпровідність металоксидної кераміки. Частина атомів кисню в ВТНП слабо пов'язана з кристалічною ґраткою та має ступень окисленості більш, ніж два [3]. Ці властивості, мабуть, мають атоми кисню, що пов'язані з іонами міді кристалічної

гратки сполуки. Аномальні валентності міді та кисню [4] дають змогу припустити їх електродокаталітичну активність при відновленні кисню.

Зразки Ві-кераміки готувались з суміші сполук Bi_2O_3 , SrCO_3 , CaCO_3 та CuO . Порошки висушувались до сталої ваги при $200\text{ }^\circ\text{C}$ та змішувались у пропорції 2:2:2:3, після чого суміш термооброблювалась при $700\text{-}800\text{ }^\circ\text{C}$ на протязі 6-10 годин. Відпалена суміш пресувалася у таблетки діаметром 10 мм та товщиною 2.5 мм під тиском 2-70 кбар. Після цього таблетки знову відпалювались при $850\text{ }^\circ\text{C}$ 6-10 годин [5]. Проведено рентгенофазовий аналіз синтезованих зразків. Оскільки система є багатокомпонентною, процес структуроутворення та ідентифікації утворених фаз є дуже складним. Особливістю рентгенографічної ідентифікації фаз є те, що дифрактограми ряду фаз внаслідок близькості їх структур мають набір ліній, що частково перекриваються. Це дуже ускладнює віднесення ліній до окремих індивідуальних фаз. Ускладнює аналіз також утворення фаз зі змінним складом [6, 7]. Поряд з утворенням відомих надпровідних фаз типу $\text{Bi}_2\text{Sr}_2\text{CuO}_6$, $\text{Bi}_2\text{Sr}_2\text{CaCu}_2\text{O}_8$, $\text{Bi}_2\text{Sr}_2\text{Ca}_2\text{Cu}_3\text{O}_{10}$ в системі Bi-Sr-Ca-Cu-O реалізується велика кількість інших фаз, як відносно простих, так і достатньо складних за складом та будовою: CuO , CuBi_2O_4 , $\text{Bi}_2\text{Sr}_2\text{CuO}_6$, SrO , CaBi_2O_4 та інш.

Питомий опір синтезованих зразків складає 0.055 Ом . По швидкості гетерогенного розкладу H_2O_2 визначена каталітична активність порошкових зразків в електролітах з різним рН. Дослідження проводилися у скляній комірці при $30\text{ }^\circ\text{C}$ при перемішуванні на наважці 50 мг. Об'єм електроліту 5 мл, концентрація H_2O_2 є 0.17 М . Дані наведені у таблиці 1. Активність вимірювалась за періодом напіврозкладу.

Таблиця 1

Каталітична активність зразків Ві-кераміки

Електроліт	0.1 N KOH	0.1 N NaCl	0.1 N HCl
Період напіврозкладу, хвилин	0.27	6.4	66

Таким чином, каталітична активність зменшується на порядок при зміні рН на 7 одиниць – від лужного до кислого. Досліджені електрохімічні властивості цих сполук. Зразки використовували у вигляді порошку з дисперсністю $\sim 160\text{ мк}$. Електрохімічними методами досліджена корозія Ві-кераміки у електролітах з різними рН. Найменший струм корозії спостерігався у розчині KOH при достатньо високому струмі відновлення. Результати корозійних досліджень Ві-кераміки в розчині KOH дозволили розпочати її випробування в елементі повітря-цинк(електроліт – 6 N KOH) як катодного матеріалу. Дослідження $\text{Bi}_2\text{Sr}_2\text{Ca}_2\text{Cu}_3\text{O}_{10}$ показали, що сама ця речовина дає високу ЕРС у парі з Zn (1.8 В). Але катод швидко поляризується, можливо, внаслідок недостатньої електропровідності. Електрохімічну ємність малопровідної сполуки можна реалізувати додаванням електропровідної домішки, зокрема, графіту. З цією метою були виготовлені маси із вмістом графіту від 16 до 90% мас. дол. Результати електрохімічних досліджень цих мас наведені у таблиці 2.

Таблиця 2

Електрохімічні властивості елементів з катодом на основі $\text{Bi}_2\text{Sr}_2\text{Ca}_2\text{Cu}_3\text{O}_{10}$

Склад, мас. дол. %		E, В елемента	I, мкА при 1.0 В	Гальваностатичний режим		
ВТНП	графіт			I, мкА	τ , год	Q, мА*год/г
100	-	1.8	1200	100	2	0.15
83.4	16.6	1.74	6000	700	24	34
60	40	1.60	5500	100	720	302
25	75	1.62	3000	100	96	117.6
10	90	1.49	3000	100	72	181
-	100	1.36	3000	100	120	53

Додавання графіту призводить до зниження ЕРС, одночасно підвищується електрохімічна активність; помітно зростає розрядний струм та збільшується ємність по кисню. Була перевірена також можливість циклування елементу Zn-повітря з цим катодом (катод занурений у електроліт). Струм заряду складав 1000-2000 мкА (вага катода – 0.7-0.8 г) на протязі 4-6 годин. Струм розряду змінювався. Досліджено залежність катодів від величини катодного струму. При гальваностатичних розрядах всі криві (рис.1) мають два відтинка. Ємність цих відтинків та їх напруга наведені в таблиці 3.

Таблиця 3

Електрохімічні властивості катодів на основі ВТНП

Струм розряду, мкА	ЕРС _I , В	Ємність Q _I , мА*год/г	ЕРС _{II} , В	Ємність Q _{II} , мА*год/г
50	1.7-1.6	4.0	1.06	32
100	1.7-1.6	4.0	1.08	32
200	1.75-1.65	4.0	1.08	38
300	1.7-1.6	3.9	1.06	48
400	1.8-1.7	4.1	1.06	44.8
500	1.8-1.6	3.9	1.02	32
600	1.8-1.6	3.9	1.00	20
700	1.8-1.0	5.6	-	-
1000	1.8-1.0	4.0	-	-

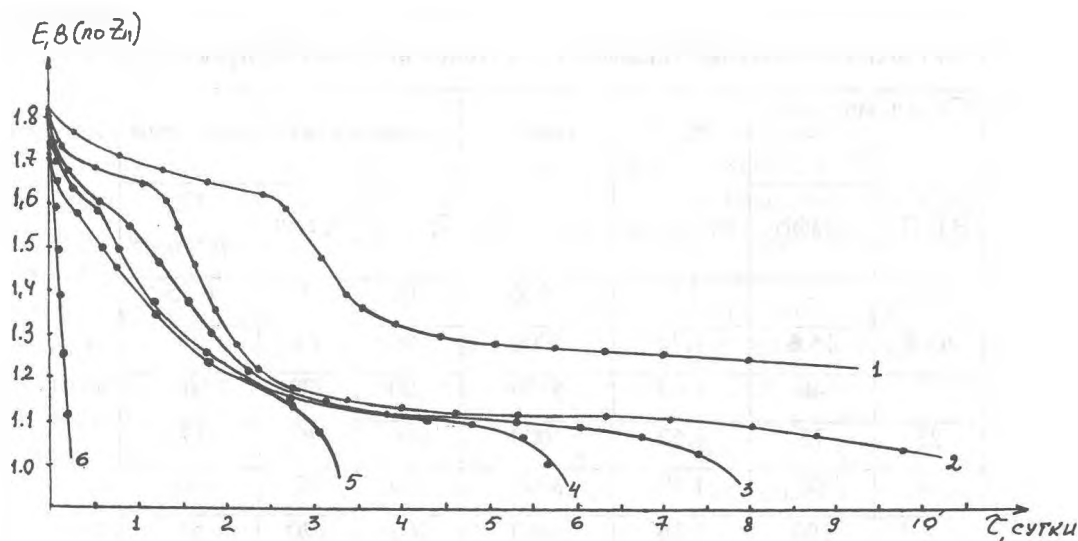

Рис. 1. Гальваностатичні розрядні криві елементу $Zn-Bi_2Sr_2CaCu_2O_{10}(O_2)$ при різних струмах розряду. 1 – 50 мкА; 2 – 100 мкА; 3 – 200 мкА; 4 – 300 мкА; 5 – 500 мкА; 6 – 1000 мкА

Наявність двоступінчастого розряду вказує на наявність двох фаз, які беруть участь у процесі розряду (струм заряду у всіх експериментах був однаковим і складає ~ 2 мА). Перший відтинок при ЕРС=1.7 В являє собою розряд оксиду, його ємність стала та відтворюється після подальших циклів заряд-розряд. Зменшення струму розряду веде до пропорційного збільшення часу розряду. Другий відтинок із значно більшою ємністю, на наш погляд, відповідає відновленню оксиду та кисню повітря, адсорбованного на цьому оксиді. Підтвердженням цього є відсутність другого ступеню при великих струмах розряду. Слід зазначити стабільність таких катодів: наприклад, при глибокому розряді елемента (до 0.5 В) ЕРС самовідновлюється до 1.2 В, а після заряду до 1.9 В ЕРС на протязі 5 діб змінюється до 1.87 В. При самовідновленні катоду з'являється додаткова ємність (5мА*год/г при ЕРС – 1.1-1.0 В).

В проблемній лабораторії джерел струму крім синтезу та досліджень нових каталізаторів, проводяться широкі досліді по доведенню лабораторних розробок до упровадження їх у виробництво. При цьому деякі технологічні процеси, які цілком прийнятні в умовах лабораторних дослідів, тобто для невеликих партій речовин, створюють екологічні проблеми на виробництві. Так, перспективними, щодо використання у хімічних джерелах струму (ХДС) слід вважати каталізатори шпінельного типу, які створені та ретельно досліджені в лабораторії. Нікель-кобальтова шпінель синтезується з нітратних солей співосадженням гідроксидів із розчину азотнокислих солей Ni та Co з подальшим термолізом при 360 °С [8]. Недоліком виробництва цього каталізатору є вихід у атмосферу оксидів азоту в процесі термоліза, що забруднює навколишнє середовище та погіршує умови праці персоналу. В цій роботі наводяться результати досліджень, які дають можливість досягнути повної денітрації продуктів синтезу та вичистити робочу зону від шкідливих газів при виробництві шпінелі. Найбільш перспективним для практичного використання є запропонований спосіб зменшення вмісту оксидів азоту

у газах за рахунок їх відновлення до нетоксичних речовин при використанні в процесі синтезу карбаміду [9]. Були визначені оптимальні умови термічної взаємодії основної нітратної солі з карбамідом. Було виготовлено механічні суміші вихідних гідроксидів нікелю та кобальту з карбамідом, що взято в кількості від 200 до 500% від стехіометрії. Кількісне визначення оксидів азоту у вигляді нітрат іонів, що виділяються в процесі термообробки гідроксидів Ni та Co, проводили іонометрично з використанням нітрат-селективного електроду. Було показано, що в присутності шпінелі діє більш повний розклад похідних карбаміду до нейтральних газів. Наявність водяної пари прискорює цей процес. У таблиці 4 наведено експериментальні дані щодо денітрації газів за допомогою карбаміду.

Як видно з таблиці 4, збільшення кількості карбаміду в сумішах гідроксидів приводить до зниження кількості іонів NO_3^- у виходячих газах. При наявності карбаміду – 500% від стехіометрії спостерігається повне усунення нітратних іонів, масова доля нетоксичних газів при цьому складає 100%. Прокалювання сумішей, які одержані різними засобами, сушіння з розчином карбаміду, сухе змішування, додаток карбаміду без перемішування не показало відчутної різниці у ступеню

Таблиця 4

Масова доля оксидів азоту у виходячих газах при прокалюванні гідроксидів нікелю та кобальту з додатком карбаміду

Кількість карбаміду, % від стехіометрії	Масова доля NO_3^- в газах, %	Масова доля нетоксичних газів, %
0	100	0
200	49	51
300	29	71
400	18	82
500	0	100

денітрації. Мабуть плав сечовини вкриває частки гідроксидів раніш, ніж починається розклад, що забезпечує потрібний контакт реагуючих фаз. Для реакції в газах ступінь перемішування не має значення. Тому на практиці достатньо найгрубішого змішування реагентів. Електропровідність розробленого каталізатора знаходиться у межах $12-15 \text{ Ом}\cdot\text{см}^{-1}$, питома поверхня – до $50 \text{ м}^2/\text{г}$, фракційний склад – 200-60 мкм. Одержаний каталізатор було використано для формування активної маси позитивного електроду акумуляторів. Оптимальний склад електродного матеріалу такий: 80% масових долей гідроксиду нікелю, 10% масових долей шпінелі та 10% масових долей графіту. Активну масу готували механічним змішуванням вказаних компонентів. Електропровідність маси з NiCo_2O_4 знаходиться в межах $12-14 \text{ Ом}\cdot\text{см}^{-1}$. Об'ємна поруваність матеріалу була $\sim 50\%$, в той час як у серійно виготовлених зразках вона складає 36%. В зв'язку з цим розроблена маса характеризується підвищеним ступенем поглинання електроліту.

Проведено випробування активного матеріалу з шпінелі, яку виготовлено за

новою технологією, в електродах ламельного типу. В таблиці 5 надано значення розрядної ємності цих зразків. Одержані результати свідчать про те, що введення до активного матеріалу Ni-Co шпінелі, знижуючи кількість графіту, залишає високу (до 91 мА*год) розрядну ємність електроду. Відзначено стабільну роботу електродів при циклуванні. Відносне поляризаційне набрякання позитивного електроду, що містить шпінель, складає 9-10%, в той час як у маси стандартного зразку воно дорівнює 26-30%. Відзначені закономірності дають змогу очікувати стабільність роботи електроду при його експлуатації у джерелі струму.

Таблиця 5

Розрядна ємність позитивного електродного матеріалу

№ п/п	Масові долі компонентів, %			графіт	Розрядна ємність, мА·год
	Ni(OH) ₂	NiCo ₂ O ₄			
		з карбамідом	без карбаміду		
1	80	-	10	10	91
2	80	10	-	10	90
3	80	-	-	20	92

Таким чином, є доцільним використання карбаміду для знешкодження газів, що виділяються в процесі синтезу Ni-Co шпінелі при термолізі осадку, який містить нітрати. Тим самим, розроблений спосіб дає можливість забезпечити екологічну чистоту технологічного процесу при одержанні з нітратів такого перспективного каталізатору, як шпінель. У свою чергу цей факт буде сприяти практичному використанню Ni-Co шпінелі в електродних матеріалах при розробці нових модифікацій хімічних джерел струму із збільшеним ресурсом роботи.

Література

1. Мисюк Н. Г., Давтян О. К., Уминский М. В. Исследование электродных полупроводниковых катализаторов. II. О зависимости концентрации дырок и электропроводности твердых растворов $\text{Li}_x\text{Cu}_{(1-x)}\text{O}$ от условий их образования // Электрохимия. — 1966. — Т. 2. — № 4. — С. 450-453.
2. Третьяков Н. Д. Химия и технология ВТСП — основные направления развития. // Журн. Всесоюзного хим. Общества им. Д. И. Менделеева. — 1989. — Т. 34. — № 4. — С. 436-445.
3. Мошалков В. В., Поповкин П. А. Новые эмпирические критерии поиска новых высокотемпературных сверхпроводников // Журн. Всесоюзного хим. Общества им. Д. И. Менделеева. — 1989. — Т. 34. — № 4. — С. 451-454.
4. Степаненко А. В., Доманевский Д. С. и др. Исследование деградации и режимы восстановления свойств ВТСП материалов. Физико-химия и технология высокотемпературных сверхпроводящих материалов. Труды I Всесоюз. совещ. — М., 1988. — С. 447-448.
5. Ройзенблатт Е. М., Ермолина С. И. и др. Электрохимическое поведение высокотемпературных сверхпроводников и валентные состояния элементов. Физико-химия и технология высокотемпературных сверхпроводящих материалов: Труды I Всесоюз. совещ. — М., 1988. — С. 221-222.
6. Потапов О. Г., Федоров В. Е., Шабурова В. Н., Козеева Л. П., Юданова Л. И. Рентгенографическое изучение кристаллов структурного типа 2212 и сопутствующих фаз в системе Bi-Sr-Ca-Cu-O. Изв. Сиб. отд. АН СССР, серия. Химические науки. Вып. 1, 1990. — С. 109-118.
7. Подберезская Н. В., Клевцова Р. Ф., Глинская Л. А. и др. Синтез монокристаллов в системе Bi-Sr-Ca-O и их рентгеноструктурное изучение. Изв. Сиб. отд. АН СССР, серия. Химические науки. Вып. 1, 1990. — С. 94-108.

8. Трунов А. М., Коцера А. И., Яковлева Н. М., Ханченко Л. Н. // Электрохимия. — 1979. — В. 1. — деп; — С. 27.
9. Ногоев К. и др. Исследование взаимодействия мочевины с неорганическими соединениями. — Фрунзе: АН Кирг. ССР. — 1964. — С.63-70.

**Макодей Ф. В., Колесникова И. П., Уминский М. В.,
Ракитянская О. Ф., Шадних Н. М.**

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
Проблемная научно-исследовательская лаборатория топливных элементов,
ул. Дворянская, 2, Одесса, 65026, Украина

ИССЛЕДОВАНИЕ ОКСИДНЫХ КАТАЛИЗАТОРОВ ЭЛЕКТРОВОССТАНОВЛЕНИЯ КИСЛОРОДА

Резюме

Исследованы сложные оксиды как катализаторы электровосстановления кислорода в щелочном электролите. Разработан метод изготовления сложного оксида типа Bi-керамики, определена его каталитическая активность в реакции разложения H_2O_2 . Электрохимическими методами определена электрокаталитическая активность; изготовленный катод исследован в процессе катодно-анодного циклирования при разных токах разряда

Процесс синтеза никель-кобальтовой шпинели, которая широко используется при создании химических источников тока, усовершенствован до уровня экологической безопасности. Новая технология не снижает высокую электрокаталитическую активность образцов, создаёт безопасные условия труда на производстве.

Ключевые слова: катализатор, источник тока, сверхпроводник

**Makordey F. V., Kolesnikova I. P., Uminskii M. V.,
Rakityanskaja O. F., Schadnych N. M.**

Odessa National University, Research Laboratory of Voltage Supplies,
Dvoryanskaya St., 2, Odessa, 65026, Ukraine

THE INVESTIGATION OF OXYDIC CATALYSTS FOR ELECTROREDUCTION OF OXYGEN

Summary

The complex oxides were investigated as catalyst of oxygen reduction reactions. The preparation method of complex oxide type Bi-ceramic are worked out, its catalytic activity in reaction of decompose H_2O_2 was measured, electrochemical activity was measured too; cathode from Bi-ceramic was researched in cathodic-anodes cycles at different discharge currents. Process of synthesis $NiCo_2O_4$, which are used for creation of chemical source of current, was improved as ecological safety. New technology do not decrease high electrocatalytic activity, creates safe conditional of work on production.

Key words: catalyst, source of current, superconductor